

نظرات ارایه شده در مورد ماهیت حقوقی سپرده های قرض الحسنه جاری

پدیدآورنده (ها) : درویشی، ابراهیم

اقتصاد :: نشریه تازه های اقتصاد :: فروردین ۱۳۷۹ - شماره ۸۷

صفحات : از ۶۵ تا ۶۷

آدرس ثابت : https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/615440

تاریخ دانلود : ۱۴۰۲/۱۱/۰۹

مرکز تحقیقـات کامپیوتری علوم اسـلامی (نور) جهت ارائـهٔ مجلات عرضه شـده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمـده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشـد. بنابر این، هرگونه نشـر و عرضه مقالات در قالب نوشـتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشـد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسـلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه قوانین و مقررات استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

مقالات مرتبط

- ماهیت حقوقی سپرده‌گذاری نزد بانک‌ها
- ماهیت حقوقی سپرده های قرض الحسنه جاری
- نسبت سنجی بازاریابی شبکه ای با عقود معین و غیر معین
- امنیت در اسلام؛ مبانی و قالب های فکری
- امنیت در اسلام (مبانی و قالب های فکری)
- بررسی تطبیقی بازاریابی شبکه ای و شرکت های هرمی از منظر فقه امامیه
- امنیت متعالیه
- بازاریابی شبکه ای در فقه و حقوق کیفری ایران
- بررسی احکام وضعی فعالیت در سیستم بازاریابی شبکه ای ناسالم
- مفهوم و ماهیت امنیت در جمهوری اسلامی ایران
- الگوی امنیت در مکتب امنیتی جمهوری اسلامی ایران
- مرجع امنیت در مکتب امنیتی جمهوری اسلامی ایران

عناوین مشابه

- اهمیت سپرده های قرض الحسنه جاری و مداخله قانونگذار در مورد چک بلامحل
- ماهیت حقوقی سپرده های قرض الحسنه جاری
- بانکداری و اقتصاد اسلامی: ماهیت حقوقی سپرده های سرمایه گذاری مدت دار در قانون عملیات بانکی بدون ربا
- بررسی عملکرد فرایندهای تصادفی در مدلسازی رفتار سپرده های قرض الحسنه پس انداز
- زنگ خطر: کاهش معنی دار سپرده های قرض الحسنه در بانک ها
- مواظب خلط مبحث ها باشیم!: بحثی در مورد دغدغه های بی پایان بانک مرکزی در مورد صندوق های قرض الحسنه
- تبیین انحراف های سپرده های قرض الحسنه در نظام بانکی
- توجیه فقهی و حقوقی عدم تعلق سود به سپرده های قرض الحسنه
- عملکرد گمراه کننده: نقدی بر عملکرد بانک ها در رابطه با دارندگان سپرده های قرض الحسنه
- شناسایی نظام بانکداری بدون ربای ایران و آسیب شناسی سپرده های قرض الحسنه در این نظام بانکداری (مطالعه موردی: بانک مسکن)

www.noormags.ir

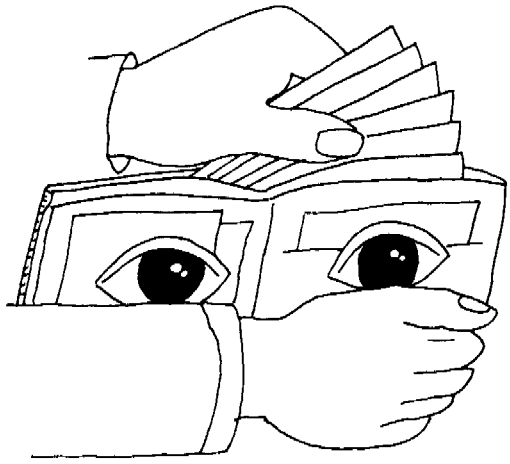

نظرات ارایه شده در مورد ماهیت حقوقی سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری

ابراهیم درویشی

در رابطه با ماهیت حقوقی سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری فقها و حقوق‌دانان و نویسندگان نظرات مختلفی را بیان نموده‌اند که هر یک از این نظرات به نوعی دارای توجیهات قانونی و وجاهت شرعی می‌باشد از این رو با توجه به اهمیت موضوع در این بخش به ذکر ۴ مورد از این نظرات می‌پردازیم:

۱- نظریه سپرده حقیقی

عده‌ای از نویسندگان و حقوق‌دانان مسلمان معتقدند که سپرده پولی جاری یا به اصطلاح دیداری، عبارت است از پول‌هایی که افراد یا گروه‌ها به بانک می‌سپارند و به هنگام درخواست بانک همان‌ها یا مبلغ معادل آن‌ها را به ایشان باز می‌گرداند. وقتی سپرده جاری، همان مبلغی باشد که هر وقت سپرده‌گذار اراده کند، بگذارد و برداشت کند، این همان چیزی است که برحسب معمول در سپرده حقیقی مطرح است و این تصرف یک جانبه از سوی بانک را نمی‌توان به سپرده‌گذار ربط داد و اراده وی را به جای سپرده‌گذاری، وام‌دهی تعبیر کرد. اراده سپرده‌گذار در این گونه سپرده‌گذاری هرگز متمایل به وام‌دهی نمی‌باشد، همچنان که بانک نیز این سپرده را به عنوان قرض دریافت نمی‌دارد زیرا برای نگاهداری سپرده بعضاً تقاضای کارمزد می‌نمایند. (بانک‌های مصر و سودان).

برعکس سپرده مدت‌دار که بانک سودی هم به آن می‌پردازد، احتیاط زیادی که در به کار بردن و تصرف سپرده جاری از سوی بانک می‌شود و نیز اقدام به بازگرداندن فوری، به هنگام درخواست، نشانگر آن است که وقتی بانک اقدام به تصرف در سپرده می‌کند از موضع ماجراجویی (ریسک) و نه به استناد وام‌گیرندگی، این کار را انجام می‌دهد.

به فرض که بانک با اجازه ضمنی سپرده‌گذار و به دلالت عرف چنین تصرفی را به عمل آورد این اجازه نیز باعث نمی‌گردد که اراده سپرده‌گذار از منظور اساسی سپرده‌گذاری که نگهداری آن می‌باشد به منظور دیگری که عرف بانکی پدید آورده متحول شود.

چه بسا انگیزه حقوق‌دانان و قانون‌گذاران در نادیده گرفتن این مسایل و به کارگیری سپرده‌های جاری در ضمن دیگر انواع سپرده‌های نقدی همانا بیم از درافتادن بانک به "خیانت در امانت" است. از سوی دیگر شایسته است که وسواس حقوق‌دانان در مراقبت از این که مبادا بانک‌ها در معرض مؤاخذه‌های حقوقی قرار گیرند، شامل سپرده‌گذاران هم بشود. زیرا در صورتی که سپرده‌های جاری قرض پنداشته شود، چنانچه بانک در معرض ورشکستگی قرار گیرد، سپرده‌گذار هم مانند سایر طلبکاران به حساب می‌آید و سهمی از موجودی بانک نصیبش می‌گردد. ولی چنانچه سپرده جاری او را سپرده حقیقی بدانیم، وضع تغییر می‌کند زیرا در چنین حالتی سپرده‌گذار نسبت به بازپس گرفتن سپرده خویش به عنوان امانت و بدون این که ارتباطی به سایر طلبکاران پیدا کند[1] از اولویت برخوردار می‌شود و گفته حقوق‌دانان و قانون‌گذاران در مورد تعهد بانک نسبت به از میان رفتن سپرده این منظور را برآورده نمی‌سازد. زیرا ما هم سپرده جاری را اعم از این که بدون توجه اراده سپرده‌گذار پیمان قرض قلمداد کنیم با این که براساس سپرده‌ای که اجازه عرفی را باعث اسقاط خیانت در امانت بدانیم، چون این سپرده (پول) از مثلی‌هاست که ضامنش بنا به مذهب مالکی‌ها واجب است[2].

امام خمینی (ره): در مستند تحریرالوسیله طی تفسیری بر این عبارت آمده است، چنانچه بانک تصرف عینی در سپرده به عمل آورد، سپرده از حالت امانت خارج می‌شود و به قرض واقعی تبدیل می‌شود

نظریه سپرده حقیقی مورد ایراد فقها و نویسندگان ایرانی قرار گرفته است. اینان باصراحت و بدون هیچ تردیدی سپرده جاری را قرض می‌دانند و معتقدند که از جمله ویژگی‌های سپرده آن است که عین آن باقی بماند و هیچ تعرضی به ویژه هنگامی که ذات آن دگرگون می‌شود در آن به عمل نیاید و این نظر کلیه مذاهب اسلامی به استثنای مالکی‌ها می‌باشد. و این امر از همان آغاز پذیرفته شده است که بانک

www.noormags.ir

شهید استاد مطهری: سپرده جاری مبتنی بر عقد قرض می‌باشد و شهید محمد باقر صدر سپرده جاری را وام متقابل بانک و مشتری می‌داند و در تعریف حساب جاری گفته‌اند "حساب جاری عبارت است از دین متقابل صاحب حساب و بانک".

بدون هیچ استثنایی در سپرده جاری تصرف می‌کنندو بانک هم ریسکی را متحمل نمی‌شود زیرا احتیاطی که در بهره‌برداری از اموال حساب جاری منظور می‌شود تابع روش کار خود بانک و نیز لزوم فراهم بودن نقدینه لازم برای هر لحظه احتمال کشیدن پول از حساب جاری افراد و بالاخره وجود ذخیره قانونی می‌باشد. از این رو به نظر مالکی‌ها هم نمی‌توان سپرده جاری را سپرده به شمار آورد بلکه قرض است و تصرف بانک‌ها نیز جنبه استثنایی ندارد.

در مورد قصد و نیت هم اینان می‌گویند طرفین به خوبی می‌دانند که این سپرده به مجرد تحویل به بانک تحت تصرف کامل قرار می‌گیرد و این روند نه با سپرده‌گذاری بلکه با وام‌دهی و قرض هماهنگی بیشتری دارد. در مورد اخذ کارمزد می‌توان گفت این عرف جز در موارد محدودی جاری نیست[3] و در صورتی که قایل به عدم تصرف بانک در سپرده نباشیم مشکلات لاینحل به وجود خواهد آمد.

۲- نظریه قرارداد

گروهی از نویسندگان و حقوق‌دانان معتقدند که ماهیت سپرده قرض‌الحسنه جاری قرارداد می‌باشد که با توجه به ماده ۱۹۰ و ماده ۱۰ قانون مدنی تا جایی که مغایر با قوانین جاری نباشد از سوی طرفین قرارداد لازم‌الاجرا می‌باشد. اینان جهت اثبات نظریه خود می‌گویند اشخاصی که حساب جاری افتتاح می‌نمایند، قصد قرض دادن به بانک ندارند تا بتوان آن را قرض‌الحسنه توصیف کرد. سپرده جاری به موجب قراردادی میان بانک و مشتری منعقد می‌گردد و همه دریافت‌ها و پرداخت‌های مشتری در ستون بدهکار و بستانکار این حساب ثبت می‌شود. معمولاً به حساب جاری بهره یا سود پرداخت نمی‌شود ولی این به معنی آن نیست که با گشایش حساب جاری و واریز وجوهی به این حساب، سپرده‌گذار قصد قرض داشته است. صرف این که در قرض‌الحسنه پس‌انداز بهره وجود ندارد و به سپرده‌های جاری هم بهره داده نمی‌شود، دلیل وحدت ماهیت این دو عنوان حقوقی نیست[4].

اینان در جهت اثبات نظریه خود به قاعده فقهی "العقود تابعه للقصود" استناد می‌نمایند و معتقدند که عقد تابع قصد طرفین می‌باشد زیرا قصد به موجب ماده ۱۹۱ قانون مدنی تشکیل‌دهنده عقد است.

هدف از افتتاح حساب جاری این است که سپرده‌گذار هر زمان مایل باشد وجوهی را که نزد بانک دارد کلاً یا بعضاً مسترد یا از طریق صدور چک به دیگری واگذار نماید. به همین مناسبت این گونه حساب‌ها در عرف بانکداری ما "دیداری" نامیده می‌شود. قواعد حقوقی حاکم بر سپرده جاری با عقد قرض همسان نیست و چنانچه بانک بی‌دلیل از پرداخت وجه چک خودداری نماید، سپرده‌گذار حق اقامه دعوی علیه بانک را برای هر زیانی که به دلیل تقصیر آن متحمل شده است را دارا می‌باشد و این تقصیر بانک بر پایه مسؤولیت مدنی و قرارداد استوار است و این قواعد حقوقی که ویژه حساب جاری هستند بر تعهدات ناشی از عقد قرض قابل اجرا نیستند. بنابراین در تعریف این حساب گفته‌اند:

"حسابی که برای مشتری باز می‌شود این امکان را به مشتری می‌دهد که وجوه خود را در یک بانک بسپارد و حق برداشت همه یا بخشی از موجودی این حساب را در هر زمانی برای خود حفظ کند".

اصولاً هدف از افتتاح حساب جاری گرفتن دسته چک می‌باشد که این موضوع در مواد قرارداد پیش‌بینی شده است. تصرف بانک در سپرده نیز در ازای خدمات ارایه شده می‌باشد و استفاده از خدمات متقابل یکدیگر نیازمند قرارداد می‌باشد. برعکس عقد قرض مبتنی بر احسان یک‌طرفه قرض‌دهنده به قرض‌گیرنده می‌باشد که این هدف در اینجا ملحوظ نمی‌باشد. این نظریه که افتتاح حساب جاری مبتنی بر قرارداد می‌باشد، نیز به نوبه خود دارای توجیهات فقهی و حقوقی می‌باشد و می‌توان اذعان نمود که یک رابطه متقابل خدماتی بین بانک و مشتری وجود دارد و اساس این رابطه بر پایه قرارداد منعقده فی‌مابین بانک و مشتری می‌باشد. عملکرد بانکداری کلاسیک در این مورد کاملاً شبیه بانکداری بدون ربا است و هیچ‌گونه تغییری در مورد افتتاح و نحوه عملکرد آن در نظام بانکداری اسلامی به وجود نیامده است و این نشان‌دهنده این حقیقت است که افتتاح حساب جاری براساس ضرورت اجتماعی و اقتصادی و برمبنای روابط متقابل فی‌مابین بانک و مشتری در قالب قرارداد افتتاح حساب جاری تنظیم شده است.

۳- نظریه عقد قرض

اکثریت فقها و نویسندگان معاصر ماهیت حساب جاری را مبتنی بر عقد قرض می‌دانند و معتقدند که افراد با افتتاح حساب جاری وجوه خود را به بانک قرض می‌دهند و هر زمان که مایل بودند آن را پس می‌گیرند و چون این قرض با سود همراه نیست اشکالی ندارد.

علت این که سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری را عقد قرض می‌دانند این است که معتقدند پولی را که اشخاص به بانک می‌سپارند، بانک در این وجوه تصرف می‌کند و عین آن از بین می‌رود و این وضعیت حقوقی با امانت و عاریه سازگار نیست. بلکه تنها با عقد قرض است که بانک می‌تواند در سپرده دخل و تصرف نماید و عین آن را مصرف نموده و در موقع مطالبه مشتری مثل آن را رد کند و ضمان آن نیز به بانک منتقل می‌شود بنابراین ماهیت سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری را عقد قرض می‌دانند[5].

شهید استاد مطهری به همین دلیل معتقد است که سپرده جاری مبتنی بر عقد قرض می‌باشد و شهید محمد باقر صدر سپرده جاری را وام متقابل بانک و مشتری می‌داند و در تعریف حساب جاری گفته‌اند "حساب جاری عبارت است از دین متقابل صاحب حساب و بانک".

امام خمینی (ره) می‌فرمایند "آنچه سپرده و امانت نامیده می‌شود در واقع قرض است" در مستند تحریرالوسیله طی تفسیری بر این عبارت آمده است، چنانچه بانک تصرف عینی در سپرده به عمل آورد، سپرده از حالت امانت خارج می‌شود و به قرض واقعی تبدیل می‌شود[6].

www.noormags.ir

این تحلیل از ماهیت سپرده‌های بانکی در صورتی موجه به نظر می‌رسد که معتقد باشیم اسکناس عینیت دارد و با دخل و تصرف بانک در آن عین از بین می‌رود.

اما عده‌ای از فقهای متأخر از جمله حضرت آیتا... موسوی بجنوردی معتقدند که: "مسأله پول، اسکناس عینیت ندارد و ما نباید اصلاً مسأله عین را در آن مطرح کنیم و بگوییم که نمی‌تواند عین آن را به طرف بدهد. چون گاهی چیزهایی داریم که خودشان کالا هستند و ارزش ذاتی دارند، می‌توانیم تصور کنیم که دارای عینیت هستند. اما اسکناس، هر شماره‌ای که داشته باشد، فقط سبب تمایز از سایر اسکناس‌هاست. این شماره‌ها هر چه باشد هیچ تفاوتی در ارزش خود اسکناس نمی‌گذارد، به اصطلاح هزار تومان ارزش و مالیت آن از شماره‌هایی که دارد لا به شرط است. بنابراین از نظر ما، تصور عینیت برای اسکناس میسر نیست. عین اسکناس هزار تومان عبارت است یک اسکناس هزار تومانی. حال اسکناس دارای هر شماره‌ای باشد، در حقیقت و هویت آن تأثیری ندارد"[۷].

بنابراین چنانچه به این نظر معتقد باشیم که در اسکناس عینیت وجود ندارد می‌توان گفت که ماهیت سپرده‌های قرض‌الحسنه عاریه می‌باشد و بانک پس از استفاده می‌تواند عین آن را به مقرض رد نماید.

در پذیرش این نظریه که ماهیت سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری موضوع ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا مبتنی بر عقد قرض است، انتقاداتی به شرح ذیل وارد گردیده است:

الف)- به عنصر قصد که تشکیل‌دهنده عقد می‌باشد توجهی نشده است و در واقع سپرده‌گذار وجوه خود را به حساب جاری واریز نمی‌کند تا بانک آن را به دیگری قرض دهد بلکه هدف و قصد سپرده‌گذار این است که با صدور چک وجوهی را که نزد بانک دارد کلاً یا بعضاً مسترد و یا به دیگری واگذار کند.

ب)- بر سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری علاوه بر آثار و مقررات عقد قرض، مقررات و شرایط دیگری نیز حاکم است که در هنگام افتتاح حساب جاری به امضای بانک و مشتری می‌رسد بنابراین سپرده‌های جاری مبتنی بر عقد قرض و قرارداد می‌باشند.

ج)- نظر به این که نحوه افتتاح و نگهداری حساب جاری در نظام بانکداری جهانی با قانون عملیات بانکی بدون ربا یکسان می‌باشد، و بانک‌های تعدادی از کشورهای مسلمان (مصر و سودان) بابت افتتاح و نگهداری سپرده‌های جاری، کارمزدی اخذ می‌نمایند. در توجیه ماهیت سپرده‌های جاری می‌توان گفت که سپرده جاری پیمان استثنایی یا امانت خلاف قاعده می‌باشد. سپرده‌گذار برای نگهداری سپرده‌اش کارمزدی می‌پردازد، ولی مستودع حق دخل و تصرف در مورد امانت را نیز دارد[۸].

٤- نظریه عقد قرض و قرارداد

عده‌ای از حقوق‌دانان معتقدند که رابطه بانک و مشتری براساس قرارداد حساب جاری است که مبتنی بر عقد فرض و شرایط خاصی است که توسط بانک تدوین شده و طی قرارداد به امضای بانک و سپرده‌گذار می‌رسد[۹].

بنابراین ماهیت سپرده‌های جاری از یک سو مبتنی بر عقد قرض است و سپرده‌گذار، سپرده خود را به بانک تملیک می‌کند و بانک مجاز به هر گونه دخل و تصرف در آن می‌باشد و از سوی دیگر مبتنی بر قرارداد منعقده فی‌مابین بانک و مشتری می‌باشد که در واقع مکمل تنظیم روابط آنها است زیرا با توجه به اهمیت حساب جاری و نقش و صدور چک در معاملات روزمره مردم مقررات عقد قرض به تنهایی جوابگوی رابطه بانک و مشتری نمی‌باشد.

ماهیت سپرده‌های جاری از یک سو مبتنی بر عقد قرض است و سپرده‌گذار، سپرده خود را به بانک تملیک می‌کند و بانک مجاز به هر گونه دخل و تصرف در آن می‌باشد و از سوی دیگر مبتنی بر قرارداد منعقده فی‌مابین بانک و مشتری می‌باشد که در واقع مکمل تنظیم روابط آنها است

از این رو بانک‌ها هنگام افتتاح سپرده جاری برای مشتریان شرایط خاص استفاده از حساب جاری را که با توجه به مواد ۱۹۰ و ۱۰ قانون مدنی در قالب قرارداد تدوین نموده‌اند، به امضای طرفین می‌رسانند. در این قرارداد آمده است: "بانک‌ها در صورتی چک صادره از سوی سپرده‌گذار را پرداخت می‌نمایند که موجودی کافی در حساب جاری مشتری موجود باشد".

با توجه به نظرات ارایه شده مختلف در مورد ماهیت حقوقی سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری به نظر می‌رسد که نظریه قرارداد و عقد قرض با واقعیت‌های حقوقی منطبق‌تر باشد زیرا از یک سو روابط سپرده‌گذار و بانک براساس عقد قرض که همان تملیک عین سپرده به بانک و تعهدبانک به رد مثل در هنگام مطالبه می‌باشد مبتنی است و از سوی دیگر قرارداد منعقده فی‌مابین نیز حاوی مقررات و شرایط عمومی استفاده از حساب سپرده قرض‌الحسنه جاری توسط سپرده‌گذار می‌باشد و به عنوان مکمل تنظیم‌کننده روابط بین بانک و مشتری است. این نظر ایرادات نظریه‌های سپرده حقیقی و قرارداد و عقد قرض را ندارد، زیرا تلفیقی است از عقد قرض و قرارداد و علاوه بر آنکه محاسن آن دو را داراست تکمیل‌کننده نقایص این دو نظریه نیز می‌باشد. شروط قرارداد منعقده فی‌مابین بانک و مشتری که هنگام افتتاح حساب به امضای سپرده‌گذار می‌رسد، در روابط بانک و مشتری در حدود قانون قابل استناد و اجرا می‌باشد. بنابراین به نظر مؤلف سپرده قرض‌الحسنه جاری مبتنی بر عقد قرض و قرارداد می‌باشد.

پی‌نویس‌ها

۱- دکتر عبدالله امین- حسن- منبع پیشین ص ۲۰۰.
۲- همان منبع ص ۱۹۷.
۳- نظرات شهید مرتضی مطهری و حجةالاسلام محمدعلی تسخیری در کتاب ربا بانک بیمه ص ۱۴۲ و کتاب سپرده‌های نقدی دکتر عبدالله امین.
۴- دکتر کاشانی- سید محمود- منبع پیشین ص ۱۰۱.
۵- شهید صدر- محمدباقر- منبع پیشین ص ۵۵.
۶- محمد علی تسخیری- مقدمه کتاب سپرده‌های نقدی و راهنمای استفاده از آن در اسلام- انتشارات امیرکبیر ص ۱۷.
۷- آیت بجنوردی- سید محمد- منبع پیشین ص ۳۵.
۸- دکتر امین- حسن عبدالله- منبع پیشین ص ۱۹۸

www.noormags.ir